

Η ιδεολογία της 4ης Αυγούστου

Γιώργος Δημ. Κοντογιώργης*

Περίληψη

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου χαρακτηρίζεται η διχοτομία μεταξύ της αυταρχικής επιλογής του Θρόνου και της ολοκληρωτικής βούλησης του Ιωάν. Μεταξά. Το ιδεολογικό του πρόταγμα αναγορεύει ευθέως το κράτος σε αποκλειστικό συντελεστή του πολιτικού γίνεσθαι. Διαφοροποιείται, επομένως, από το ομόλογο «εθνικοσοσιαλιστικό» πρόταγμα της εποχής του, που επιφυλάσσει στο κόμμα μια κομβική θέση στο σύστημα. Η ιδιαιτερότητα αυτή, οφείλεται στο ότι η ελληνική κοινωνία δεν προσφερόταν, από τη φύση της, για την καλλιέργεια ολοκληρωτικών κινημάτων. Έτσι, αν και κοινοβουλευτισμός και πολιτική τάξη αποδείχθηκαν ανέτοιμοι να ανταποκριθούν στις συνθήκες της μετα-μικρασιατικής εποχής, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου παρέμεινε μέχρι τέλους δέσμιος της πολιτικής προαίρεσης του Θρόνου.

Εισαγωγή

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου παρουσιάζει μια σημαντική, ως προς ορισμένες απόψεις, απόκλιση ανάμεσα στις διακηρυγμένες αρχές του και στην πράξη. Μοιάζει, δηλαδή, να πρεσβεύει μία ιδεολογία και ένα πολιτικό σύστημα που απέχουν οπωσδήποτε από την πραγματικότητα που έζησε η ελληνική κοινωνία για πέντε χρόνια, από την 4η Αυγούστου 1936 μέχρι το τέλος του 1940.

Ορισμένοι μελετητές της περιόδου ξεκινώντας από το γεγονός αυτό, υποστήριξαν ότι η 4η Αυγούστου εμφανίζεται ιδεολογικά

* Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

και πολιτικά ανεργμάτιστη, ότι με άλλα λόγια δεν διακρίνεται από μία σταθερή όσο και συγκροτημένη ιδεολογική ταυτότητα. Και μάλιστα ότι δεν αποτελεί παρά εισηγμένο κακέκτυπο των δύο υπαρκτών φασιστικών προτύπων της εποχής.

Τούτο εξηγεί, ακριβώς, και τις δυσκολίες να τοποθετηθεί το καθεστώς μορφολογικά. Άλλοι το αποκαλούν απλώς δικτατορία ή πληρέστερα “μοναρχοστρατιωτική” δικτατορία και άλλοι το ορίζουν απερίφραστα ως φασιστικό.

Μια συστηματικότερη, ωστόσο, προσέγγιση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου οδηγεί στη διαπίστωση ότι η αντίφαση ανάμεσα στις θεωρητικές διακηρύξεις και στις πολιτικές εφαρμογές του δεν προδίδει ιδεολογική σύγχυση ή κενό αλλά τις εγγενείς δυσχέρειες των εκφραστών του να επιβληθούν. Με άλλα λόγια, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου εκφράζει το συμβιβασμό των παραγόντων της εξουσίας και πιο συγκεκριμένα του θρόνου (και των δυνάμεων που τον στήριζαν) και του Ιω. Μεταξά (και των φιλικών του δυνάμεων). Ένα συμβιβασμό που από τη σκοπιά του καθεστώτος θα μπορούσε να αποκαλύπτει τον ανολοκλήρωτο χαρακτήρα του. Ενώ από την άποψη της πολεμικής εμπλοκής της χώρας θα μπορούσε να εξηγήσει τις συνθήκες και τον τρόπο που αυτή πραγματοποιήθηκε.

Οι θέσεις αυτές καθορίζουν και τον άξονα της προβληματικής και τον τρόπο προσέγγισης του φαινομένου.

Αρχικά θα επιχειρηθεί η διατύπωση των βασικών συνιστωσών της ιδεολογίας της 4ης Αυγούστου όπως αυτές αποδόθηκαν κατά καιρούς από τους εκφραστές της.

Στη συνέχεια θα αναζητηθούν οι εφαρμογές της αλλά και οι αντιφάσεις που προκάλεσε η δυναμική της πολιτικής πραγματικότητας.

Το «νέον κράτος» και ο καπιταλισμός

Κεντρικός άξονας στην προβληματική της 4ης Αυγούστου υπήρξε το “Νέον Κράτος” ή αλλιώς το “Εθνικό Κράτος” και πιο συγκεκριμένα το “Ολοκληρωτικό Κράτος”.

Το Νέο Κράτος ορίζεται πρωταρχικά από την αντίθεσή του στο φιλελευθερισμό και εμφανίζεται ως η αναπόφευκτη πολιτική συνέπεια της εξέλιξης της καπιταλιστικής κοινωνίας στον 20ό αιώνα. Όπως έλεγε ο Υπουργός Τύπου και Προπαγάνδας του κα-

θεστώτος (ο Θ. Νικολούδης), η “αρχή που διέπει το καθεστώς της 4ης Αυγούστου είναι το κράτος. Το ολοκληρωτικό κράτος έχει από καιρό την θρησκείαν του και τους πιστούς του... Ο αγών του ολοκληρωτικού κράτους έχει καθαγιαστεί και τείνει να κατακτήσει τον αιώνα μας, αντιθέτως προς τον φιλελευθερισμόν ο οποίος είχε κατακτήσει τον 19ον αιώνα”¹.

Η παρακμή του φιλελευθερισμού και φυσικά του κοινοβουλευτισμού που τον εκφράζει πολιτικά, δεν υπήρξε για τον ίδιο το Μεταξά τυχαία, ούτε απόρροια πολιτικών, αποκλειστικά ή κυρίως, λόγων. Αποτελεί συνέπεια μίας συγκεκριμένης εξέλιξης του αστικού, οικονομικού και κοινωνικού συστήματος, κατά τον 20ό αιώνα: από την ελεύθερη καπιταλιστική οικονομία προς τη διευθυνόμενη από το κράτος καπιταλιστική οικονομία. Από την ηγεμονία της μεσαίας αστικής τάξης στην ηγεμονία του κράτους και μέσω αυτού της μεγαλοαστικής τάξης².

Έτσι, ενώ η ιδεολογία του φιλελευθερισμού συνεπάγεται το χωρισμό της κοινωνίας και του κράτους, το ολοκληρωτικό κράτος προϋποθέτει την πλήρη, οργανική και λειτουργική, ενσωμάτωση της κοινωνίας και τη συνεξέλιξή του με αυτήν.

Η μεταβολή αυτή υπήρξε νομοτελειακά αναπόφευκτη, για τους θεωρητικούς³ της 4ης Αυγούστου, από τη στιγμή που ο κοινοβουλευτισμός αποδείχθηκε ευάλωτος “εις σημείον τοιούτον ώστε να παραδώσει τον εαυτόν του και τα μέσα της ενεργείας του εις τον κομμουνισμόν”, αλλά και ανίκανος “να ανταποκριθεί στη (νέα) πραγματικότητα”⁴.

Οι θέσεις αυτές συνοψίζονται με ξεχωριστή καθαρότητα σε ένα απόσπασμα ομιλίας του Ιω. Μεταξά το Σεπτέμβρη του 1936.

“Ο κοινοβουλευτισμός ήτο ένα πολίτευμα της μεσαίας αστικής τάξεως και ήνθησε κατά την εποχήν, κατά την οποία ο καπιταλισμός ελευθέρως δρων, με πλήρη ελευθερίαν οικονομικήν, είχε χωρίσει, ούτως ειπείν, την οικονομικήν εξέλιξιν της κοινωνίας εντελώς από την κρατικήν τοιαύτην. Ήτο η εποχή της σχολής της ελευθέρας οικονομίας. Δια τούτο βλέπει κανείς από του 1830 μέχρι περίπου του 1880 δρᾶσαν την ελευθέραν οικονομίαν με λαμπρά αποτελέσματα, τον καπιταλισμόν δημιουργούντα τον πολιτισμόν του ΙΘ’ αιώνος και συγχρόνως με αυτόν τον κοινοβουλευτισμόν... Ο ίδιος ο καπιταλισμός περί το τέλος του ΙΘ’ αιώνος και σχεδόν εις τας αρχάς του Κ’ εγκατέλειψε μόνος του την προστασίαν από το κράτος... Το Κράτος πλέον παραλαμβάνει εις χείρας αυτού την διεύθυνσιν της οικονομίας των χωρών και ασκείται υπ’ αυτού εν όλη αυτής τη εκτάσει η διευθυνομένη οικονομία. Από ε-

κείνης πλέον της στιγμής ο κοινοβουλευτισμός παύει να έχει λόγον υπάρξεως. Δεν δύναται να φαντασθή κανείς, ότι είναι δυνατόν ένα Κράτος, ένα κόμμα καταλαμβάνον την αρχήν να λαμβάνη εις τας χείρας του την διεύθυνσιν όλων των οικονομικών επιχειρήσεων της κοινωνίας και να υπεισέρχεται και εις αυτήν την ατομικήν την ιδιωτικήν οικονομίαν. Ως εκ τούτου βλέπετε αμέσως τον μέγιστον ανταγωνισμόν των κομμάτων δια να λάβουν εις χείρας την τοιαύτην πολύτιμον εξουσίαν. Παύει πλέον η ευγένεια η χαρακτηρίζουσα τας σχέσεις μεταξύ κομμάτων, όπως εις την εποχήν της ακμής του κοινοβουλευτισμού. Οι αγώνες γίνονται οξύτατοι, αιματηρότατοι, δια την κατάληψιν της εξουσίας... Υπό τοιούτους όρους το κοινοβουλευτικόν πολίτευμα δεν ηδύνατο να ζήσει πλέον εις την Ευρώπην. Βλέπομεν την πτώσιν αυτού διαδοχικώς εις χώρας πολλάς. Και αν ακόμη δεν ήτο ο κομμουνισμός ο μέγιστος κίνδυνος, πάντως θα επήρχετο η πτώσις του κοινοβουλευτισμού..."⁵.

Το ολοκληρωτικό κράτος και η ιδιοποίηση της πολιτικής

Πώς αναλύεται ο νέος αυτός παρεμβατικός ρόλος του κράτους; Δεν πρόκειται, όπως θα μπορούσε να νομίσει κανείς, με βάση τα δεδομένα της εποχής μας, για ένα κράτος που επιδιώκει να παρεμβληθεί στην οικονομική και κοινωνική ζωή προκειμένου να αποκαταστήσει ή και να διαμορφώσει κάποιες προϋποθέσεις για μια ορθολογική λειτουργία και για την ασφάλεια του συστήματος.

Το "Νέο Κράτος" της 4ης Αυγούστου επιδιώκει πρωταρχικά τη θεσμική ενσωμάτωση όλων των παραγόντων της κοινωνικής ζωής, έτσι ώστε να ελέγξει και μάλιστα να αφομοιώσει το κοινωνικό σώμα ως σύνολο και σε όλες του τις εκδηλώσεις. Για να γίνει όμως αυτό είναι αναγκαίο να εξαλειφθούν οι μορφοποιημένες εκείνες δυνάμεις, που είτε είναι ασυμβίβαστες με τη φιλοσοφία του ολοκληρωτικού κράτους είτε το αντιστρατεύονται. Γι' αυτό και η 4η Αυγούστου διέλυσε τα κόμματα, απαγόρευσε τη δράση των πολιτικών ακόμα και τη μνεία του ονόματός τους.⁶ Κατάργησε, δημιούργησε νέες⁷ ή προσάρμοσε όλες τις κοινωνικές οργανώσεις στους νέους στόχους του κράτους και μάλιστα πολλές από αυτές τις ενσωμάτωσε κατά τρόπο οργανικό στις λειτουργίες του.

Ενσωμάτωση που σε καμιά περίπτωση δεν θα μπορούσε, ωστόσο, να σημαίνει και συμμετοχή στην εξουσιαστική διαδικασία του κράτους. Αυτό συνέβη τόσο με τα συνδικάτα, τους γεωργικούς συνεταιρισμούς και άλλες συναφείς οργανώσεις⁸ όσο και με την τοπική αυτοδιοίκηση, που από θεσμοί κοινωνικής και πολιτικής διαχείρισης ή παρέμβασης στο επίπεδο της εξουσίας μεταβλήθηκαν σε όργανα διεκπεραίωσης της κρατικής πολιτικής στα μέλη τους ή στην περιοχή τους⁹.

Στην τρέχουσα πολιτική αντίληψη το γεγονός αυτό χαρακτηρίστηκε ως *κατάργηση της πολιτικής* και αποτέλεσε δεδομένο όσο και ομολογημένο στόχο όλων των αυταρχικών καθεστώτων. Στην πραγματικότητα η κατάργηση της πολιτικής δεν θα μπορούσε να σημαίνει τίποτε άλλο παρά την κατάργηση της πολιτικής ιδιότητας ή αυτονομίας του κοινωνικού σώματος. Την άρνηση της πολιτικής αυτενέργειας που διακρίνει τον πολίτη και τη μεταβολή του σε υπήκοο. Την απαγόρευση, σε τελευταία ανάλυση, στο άτομο, στις κοινωνικές ομάδες ή στο εκλογικό σώμα να προσανατολίζει ή έστω να αμφισβητεί, με την ψήφο ή με τη δράση του, τους κατόχους της εξουσίας ή την πολιτική τους και οπωσδήποτε να αμύνεται απέναντι στην αυθαιρεσία του κράτους. Είμαστε, με άλλα λόγια, μπροστά σε μία ολοκληρωτική ιδιοποίηση της πολιτικής από το κράτος ή απλούστερα από τις δυνάμεις που ελέγχουν άμεσα ή έμμεσα την εξουσιαστική διαδικασία του κράτους.

Στην έννοια της πολιτικής ιδιοποίησης περιέχεται ασφαλώς το γεγονός της συγκέντρωσης του συνόλου της πολιτικής εξουσίας στο κράτος. Σημαίνει όμως πρωταρχικά ότι η συγκέντρωση αυτή γίνεται σε βάρος και φυσικά ενάντια στη θέληση του κοινωνικού σώματος. "Το 'Νέο Κράτος', θα υποστηρίξει ο Ιω. Μεταξάς τον Οκτώβρη του 1936, έχει το δικαίωμα και το καθήκον να ρυθμίσει, όπως αυτό κρίνει, δυνάμεις εθνικής της φύσεως (υδατοπτώσεις κλπ.). Πώς λοιπόν, είναι δυνατόν ν' αφήσει άνευ ρυθμίσεως και να μη κανονίσει, όπως αυτό κρίνει, την δύναμιν αυτήν, η οποία καλείται Δημοσία Γνώμη;"¹⁰.

Η συρρίκνωση ακριβώς αυτή του πεδίου της πολιτικής στο πλαίσιο του κράτους και η άρνηση κάθε πολιτικού ιδιώματος στην κοινωνία, οριοθετεί και το χαρακτήρα του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου ως αυταρχικού.

Στο μέτρο πάλι που η ιδιοποίηση της πολιτικής από το κράτος δεν συνοδεύεται από την τεκμαιρόμενη, τουλάχιστον, συναίνεση του κοινωνικού σώματος, το πρώτο, δηλαδή το κράτος, είναι υποχρεωμένο να αναπτύξει ανάλογα τους κατασταλτικούς και τους

ιδεολογικούς του μηχανισμούς, ώστε να αντιπαρέλθει την αμφισβήτηση και να επιβάλει τη νομιμότητά του¹¹.

Το «νέον κράτος» και η ταξική κοινωνία

Το κράτος, λοιπόν, στην καπιταλιστική κοινωνία του 20ού αιώνα για να εκπληρώσει την κοινωνική του αποστολή είναι αναγκαίο να γίνει ολοκληρωτικό.

Αν ωστόσο η πολιτική φυσιογνωμία του ολοκληρωτικού κράτους αντιστρατεύεται τη φιλελεύθερη θεωρητική άποψη ότι η κρατική εξουσία και η πολιτική της αποτελούν αντικείμενο διαπάλης ανάμεσα στις μορφοποιημένες πολιτικά κοινωνικές δυνάμεις, τούτο δεν σημαίνει, χωρίς άλλο, ότι αρνείται τον ταξικό χαρακτήρα του κοινωνικού συστήματος ή έστω τις ταξικά οριοθετημένες αντιλήψεις του κοινωνικού σώματος.

Το καπιταλιστικό κοινωνικό σύστημα αναγνωρίζεται ρητά ότι είναι ταξικό. Είναι το σύστημα των "φορέων του κεφαλαίου, δηλαδή των καπιταλιστών"¹², οι οποίοι διακρίνονται από τη μεσαία αστική τάξη¹³ και "τους δύο άλλους κλάδους, τον κόσμο τον εργατικών και τον κόσμο τον αγροτικών"¹⁴.

Αν όμως σκοπός του ολοκληρωτικού κράτους είναι να στηρίξει και να στερεώσει το "αστικόν καθεστώς της Ελλάδος"¹⁵, τούτο θα επιτευχθεί τελικά μόνο με τη συνεργασία των αντιπάλων κοινωνικών τάξεων και κυρίως της εργατικής και της αστικής. Με άλλα λόγια, το "Νέο Κράτος" δεν αποβλέπει στην εξάλειψη της διαίρεσης αλλά στην καθοδήγηση της έκφρασής της, ώστε να ακυρωθεί κάθε κοινωνική και πολιτική αμφισβήτηση. "... Το σημερινόν κράτος, θα δηλώσει ο Ιω. Μεταξάς το Φεβρουάριο του 1937, είναι υποχρεωμένον... να οργανώσει την ενεργόν παρέμβασίν του με σκοπόν να προσανατολίζει την εθνικήν οικονομίαν μέσα εις τον δαίδαλον των συγκρουόμενων απόψεων, προς την γραμμήν, την οποίαν αυτή η πραγματική κατάσταση και η προοπτική του μέλλοντος υποδεικνύουν"¹⁶.

Μέσα σε μια τέτοια κοινωνία, "την ας την ονομάσωμεν, καπιταλιστικήν, δεν είναι αυθυπονόητον πράγμα η συνεργασία των φορέων της εργασίας, δηλαδή των εργατών και των φορέων του κεφαλαίου, δηλαδή των καπιταλιστών. Αλλά με την κοινωνικήν μεταρρύθμισιν, την οποίαν εκάμαμεν ημείς, την συνεργασίαν αυτήν την εκάμαμεν υποχρεωτικήν, εκεί όπου δεν ήθελε να είναι θεληματική"¹⁷.

Ωστόσο το ολοκληρωτικό κράτος, στο πλαίσιο της καπιταλιστικής κοινωνίας, δεν διατείνεται ότι διαιτητεύει κατά το πρότυπο που επαγγέλλεται ο φιλελευθερισμός. Οδηγεί το ίδιο τη σταυροφορία “να γίνουν οι εργάται της Ελλάδος πατριώται, όπως όλοι οι άλλοι”, να πάψουν να ασπάζονται ή να υποστηρίζουν τον κομμουνισμό και να επιδιώκουν την ανατροπή του κοινωνικού συστήματος. Δηλώνει, επομένως, απροκάλυπτα τον ταξικό του χαρακτήρα και υπό την ιδιότητα αυτήν οργανώνει, κατευθύνει και ποδηγετεί το κοινωνικό σώμα, τη “δημόσια γνώμη”. Η αστυνομία στο πλαίσιο αυτό παίζει έναν σημαντικό αλλά όχι οπωσδήποτε τον πρωταρχικό ρόλο¹⁸.

Αναμφίβολα όμως, η νομιμοποίηση του ολοκληρωτικού κράτους θα επέλθει τελικά μόνον εφόσον η “δημόσια γνώμη” απαρνηθεί τον εαυτό της, δηλαδή την ταξική της ιδιοσυστασία, και παραιτηθεί από κάθε διάθεση κοινωνικής και πολιτικής αναγωγής του κοινωνικού προβλήματος.

Η ιδεολογική “κατήχηση” της “δημόσιας γνώμης” προς την κατεύθυνση αυτή επιχειρήθηκε μέσα από δύο βασικούς άξονες: α) Με την προσπάθεια να συνδεθεί το ολοκληρωτικό κρατικό πρότυπο της 4ης Αυγούστου στο άρμα του ελληνικού πολιτισμικού και ειδικότερα του πολιτικού παρελθόντος. β) Με τη συστηματική αντίκρουση του δημοκρατικού επιχειρήματος και την καλλιέργεια της έννοιας και της μεταφυσικής διάστασης του Αρχηγού.

Ο Γ΄ Ελληνικός πολιτισμός

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου προσπάθησε, πράγματι, να συνδεθεί με το ελληνικό ιστορικό παρελθόν ώστε να νομιμοποιήσει τον ολοκληρωτικό του χαρακτήρα αλλά και τη θέση του.

Η προσπάθεια αυτή αναλώθηκε, όχι σε κάποιους γενικούς και νεφελώδεις αφορισμούς για τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό, αλλά σε συγκεκριμένες ιστορικές αναφορές και πρότυπα. Η 4η Αυγούστου χρησιμοποίησε επιλεκτικά το ελληνικό πολιτικό παρελθόν, σύμφωνα με τις αξίες και τις απαξίες που η ίδια αποδεχόταν. Η αρχαία Αθήνα απορρίπτεται ως πολιτικό ιδεώδες. “Όσον αφορά τα πολιτικά εθνικά ιδεώδη, έλεγε ο Ιω. Μεταξάς, θα πρέπει να στραφώμεν προς την αρχαίαν Σπάρτην και την Μακεδονίαν. Προς την Σπάρτην, η οποία άρχισε το έργον της πολιτικής ενώσεως και της πολεμικής επικρατήσεως του αρχαίου ελληνισμού

και προς την Μακεδονίαν, η οποία ετελείωσε το έργον τούτο”¹⁹. Επιπλέον, προσθέτει αλλού, η αρχαία Σπάρτη συγκεντρώνει “τα δύο γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν το καθεστώς της 4ης Αυγούστου: Απόλυτος κρατική πειθαρχία συνδυαζόμενη με μίαν λογικήν, αλλ’ όσον το δυνατόν μεγαλειώδη ατομικήν ελευθερίαν. Είναι η πειθαρχουμένη ελευθερία”²⁰, η οποία βεβαίως δεν πρέπει να συγχέεται με την έννοια του φιλελεύθερου ατομικισμού.

Στα δύο αυτά αρχαία πολιτειακά πρότυπα προστίθενται, τέλος, και εκείνο του μέσου ελληνισμού, το Βυζάντιο. Σε αντίθεση προς τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό, που υπήρξε “μεγάλος εις την τέχνην (και) εις την επιστήμην”, “χωλός (όμως) εις την θρησκείαν” και “χωλότερος ακόμη εις την πολιτικήν του εξέλιξιν”, ο βυζαντινός ελληνισμός “από απόψεως θρησκείας ήτο πολύ ανώτερος και εδημιούργησεν ένα θρησκευτικόν ιδεώδες, το οποίο διетήρησεν εις εκατομμύρια εκατομμυρίων ανθρώπους την παρηγορίαν μέσα εις την ψυχήν των... Εδημιούργησε και από απόψεως πολιτικής κράτος. Διότι το κράτος το μεσαιωνικόν, το ελληνικόν, ήτο ένα από τα καλύτερα και ισχυρότερα κράτη της εποχής εκείνης, αν όχι το ανώτερον όλων”²¹.

Σε αυτό ακριβώς το ιστορικό παρελθόν όφειλε να αναζητήσει τη δικαιολογία του το κράτος της 4ης Αυγούστου. Όχι για να στηριχθεί απλώς, όπως δήλωνε ο Ιω. Μεταξάς, αλλά για να το ξεπεράσει και να οικοδομήσει το δικό του, το Γ’ ελληνικό πολιτισμό. “Μη σας τρομάζουν οι πολιτισμοί μας, οι οποίοι επέρασαν”, έλεγε στους φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών το Νοέμβρη του 1937. “Δεν ήσαν τέλειοι. Σεις πρόκειται να τον κάμετε τελειότερον”²².

Όστε, η αναγωγή της 4ης Αυγούστου στο ελληνικό πολιτισμικό παρελθόν δεν γίνεται με πρόθεση αυτογνωσίας. Και ασφαλώς δεν είναι άσχετη με την προσπάθεια των θεωρητικών της να στοιχειοθετήσουν με ελληνικά, δηλαδή πατριωτικά, επιχειρήματα την άποψη της απόλυτης ιδιοποίησης της πολιτικής και κοινωνικής ζωής ή με πιο απλά λόγια του ολοκληρωτικού κράτους.

Δημοκρατική αρχή και «νέον κράτος»

Η αντίκρουση της δημοκρατικής αρχής και ιδιαίτερα της δημοκρατικής αρχής που καθιέρωσε η ελληνική συνταγματική πρακτική, επιχειρήθηκε να θεμελιωθεί στη διάκριση έθνους-λαού.

Στο άρθρο 21 του Συντάγματος 1864/1911, που επαναφέρθηκε σε ισχύ από τον Οκτώβριο 1935²³, οριζόταν ρητά ότι “άπασαι αι εξουσίαι πηγάζουσιν εκ του έθνους...”. Όμως, και κατά τους θεωρητικούς της 4ης Αυγούστου, η έννοια του έθνους, στο μέτρο που περιέχει στοιχεία ιστορικά, πολιτισμικά ανθρωπολογικά κ.ά., είναι σαφώς ευρύτερη από την έννοια του συγκεκριμένου, του ζώντος λαού και ασφαλώς από εκείνη του εκλογικού σώματος. “Ουδόλως καθορίζει το άρθρον τούτο, υποστήριζαν, ότι η πηγή των εξουσιών είναι ο λαός, ως αριθμητικόν απλώς σύνολον ή το εκλογικόν σώμα. Το Έθνος, η εθνική θέλησις, η θέλησις του Έθνους, ήτις αποσκοπεί εις το γενικόν συμφέρον, αυτή είναι κατά το άρθρον 21 η πηγή των εξουσιών”²⁴.

Επομένως, τίποτε δεν αποκλείει ο λαός και συνακόλουθα οι μορφοποιημένες πολιτικές δυνάμεις να μην εμπνέονται και φυσικά να μην εκφράζουν την εθνική θέληση, το εθνικό συμφέρον. Θα προσθέταμε μάλιστα ότι τούτο είναι αυτονόητο για τους θιασώτες της 4ης Αυγούστου, αφού η έννοια του λαού στις καπιταλιστικές κοινωνίες διευκρινίζεται μέσα από τις ταξικές διαρθρώσεις και συσχετισμούς που οδηγούν, τελικά, στην εκλογική διατύπωση της πολιτικής πλειοψηφίας.

Το συμπέρασμα που προκύπτει από τον παραπάνω συλλογισμό είναι ότι “και η κυβέρνησις ήτις ασκεί την εξουσίαν αυτής εμπνεομένη από το εθνικόν συμφέρον στηρίζεται αναμφισβητήτως επί του άρθρου 21 (του Συντάγματος)... Αφ’ εαυτού κατά τ’ ανωτέρω νοείται ότι την εθνικήν θέλησιν δύναται να εκφράζη και η *μειοψηφία* του λαού και εν δεδομένη στιγμή την εθνικήν θέλησιν δύναται να εκφράση και *ένα μόνον πρόσωπον*”²⁵.

Η ιδέα του Αρχηγού στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου θεμελιώνεται ακριβώς σε αυτή τη λογική που συμπυκνώνει την τεκμαιρόμενη – “όχι δι’ οιασδήποτε ψήφου αλλά δια της επιθυμίας της ψυχικής, της εσωτερικής”²⁶ - εντολή του λαού, και πέρα από αυτό την αλάθητη έκφραση της εθνικής θέλησης²⁷.

Αν όμως ο Αρχηγός μπορεί να δαισθάνεται²⁸ και να εκφράζει τη θέληση και το συμφέρον του έθνους, είναι επίσης φυσικό να ταυτίζεται και μάλιστα να ενσαρκώνει το θεσμικό φορέα που προόριστα να διεκπεραιώσει την πολιτική του, δηλαδή το κράτος. Έτσι, στην ολοκληρωτική ιδεολογία της 4ης Αυγούστου η ιδιοποίηση της πολιτικής από το κράτος δεν σημαίνει, ουσιαστικά παρά την ιδιοποίησή της, σε επιτελικό επίπεδο, από τον Αρχηγό που κατέχει το κράτος. Η υπεροχή του Αρχηγού είναι εμφανής και στο πλαίσιο του υπουργικού συμβουλίου, στο οποίο “αποτελεί πο-

λιτικήν και νομικήν προσωπικότητα διακεκριμένην”, ενώ “οι υπουργοί και υφυπουργοί είναι απλώς προϊστάμενοι των υπηρεσιών των διαφόρων κλάδων της διοικήσεως. Το υπουργικόν συμβούλιον αποφασίζει ουχί κατά πλειοψηφίαν, διότι εν περιπτώσει διαφοράς γνώμης υπερισχύει πάντοτε η τελική απόφασις του Αρχηγού²⁹.”

4η Αυγούστου και φασισμός: Η άρνηση του κόμματος

Η εξώθηση αυτή της ολοκληρωτικής ιδεολογίας της 4ης Αυγούστου στο ακραίο της όριο είναι ωστόσο σε πολλά σημεία της θεωρητική.

Στην πραγματικότητα το καθεστώς της 4ης Αυγούστου υπήρξε δέσμιος ή πάντως δέχτηκε την καταλυτική επίδραση δύο, κυρίως, παραγόντων: Πρώτον, της ιδεολογίας του σχετικά με την οργάνωση της κοινωνίας και του κράτους. Δεύτερον, του πολιτικού διπολισμού στο επίπεδο της κρατικής εξουσίας.

Όπως είδαμε, η οργάνωση του κράτους της 4ης Αυγούστου και η εξουσία του Αρχηγού εδράζονται απευθείας στη νομιμότητα που τους παρέχει η πρωτοκαθεδρία του Έθνους. Το ολοκληρωτικό κράτος, όπως το ευαγγελίζεται ο Ιω. Μεταξάς, δεν δέχεται την ύπαρξη ενδιάμεσων –ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία– αντιπροσωπευτικών οργάνων εξουσίας. Η τοποθέτηση αυτή αποτελεί, όπως ρητά διαφαίνεται, θέμα αρχής, από την οποία δεν αφίσταται ούτε και ο ίδιος. Έτσι εξηγείται άλλωστε και η απουσία από την 4 Αυγούστου ενός κόμματος το οποίο, από το ένα μέρος, θα έλεγχε το κράτος και, από το άλλο, θα επιχειρούσε να κινητοποιήσει τις μάζες υπέρ του καθεστώτος. Το κόμμα από τη φύση του δεν μπορεί να εκφράζει το έθνος αλλά μόνο μια μερίδα του κοινωνικού σώματος. Αντίθετα, το ολοκληρωτικό κράτος είναι προορισμένο για το σκοπό αυτό.

Στο κράτος της 4ης Αυγούστου δεν μπορεί να υπάρξει παρά “μία κυβέρνησις υπό Αρχηγόν, μη ανήκοντα εις κανέν από τα κόμματα, τα οποία άλλωστε και δεν υπάρχουν πλέον. Αρχηγόν όμως ανήκοντα εις το σύνολον του Έθνους και αντιμετωπίζοντας ανάγκας αυτού ως ενιαίου συνόλου. Αρχηγόν στηριζόμενον επί της αμερίστου και πλήρους εμπιστοσύνης του λαού, εκδηλουμένης δια παντός μέσου και δι’ όλων των μέσων, δια των οποίων

ένας λαός γνωρίζει να εκδηλώνη την αληθινή του εμπιστοσύνην, και έχοντα συγκεντρωμένην εις τας χείρας του όλην την δύναμιν, ούτως ώστε ταχέως να προχωρήση εις το έργον του”³⁰.

Εδώ ακριβώς έγκειται και η διαφορά της 4ης Αυγούστου με το γερμανικό εθνικοσοσιαλισμό και τον ιταλικό φασισμό.

Και στη μια και στην άλλη περίπτωση το κόμμα αποτέλεσε το παντοδύναμο όσο και “αξιόπιστο όργανο”³¹, με το οποίο ο φασισμός ανήλθε στην εξουσία και κατέκτησε το κράτος. Το φασιστικό κόμμα υπήρξε βασικό συστατικό στοιχείο του φασιστικού πολιτειακού προτύπου και ως “κόμμα του κράτους”³² ενσάρκωσε και εξέφρασε στο πρόσωπο του αρχηγού την πολιτική του βούληση.

Η διαφορά, ωστόσο, στο θέμα αυτό ανάμεσα στο γερμανικό και τον ιταλικό φασισμό – που έγκειται ακριβώς στη συγκεκριμένη οριοθέτηση της σχέσης ανάμεσα στο κόμμα και στο κράτος – μολονότι δεν αναιρεί τον κοινό τους χαρακτήρα, επιτρέπει να διακρίνουμε κάποιες κόντινές ή μακρινές συγγένειες της 4ης Αυγούστου.

Θα μπορούσε, πράγματι, να δεχθεί κανείς ότι η εξαγγελία του ολοκληρωτικού κράτους προσεγγίζει περισσότερο στον ιταλικό φασισμό, όπου το κόμμα, ενσωματωμένο ως κυρίαρχος πολιτικός θεσμός και δύναμη στο κράτος, δεν έπαψε να καλλιεργεί την ιδέα ενός ισχυρού κρατικού οργανισμού³³. Αντίθετα, ως προς την ιδέα του Αρχηγού, η ιδεολογία της 4ης Αυγούστου φαίνεται να εμπνέεται μάλλον από το πρότυπο του γερμανικού εθνικοσοσιαλισμού, σύμφωνα με τον οποίο “δεν είναι η απρόσωπη ενότητα του κράτους ο φορέας της πολιτικής εξουσίας, αλλά αυτή έχει δοθεί στον Φύρερ ως εκτελεστή της γενικής θέλησης του λαού”³⁴.

Οπωσδήποτε, οι συγκριτικές αυτές παρατηρήσεις, παρόλη την ουσιαστική ίσως αξία που μπορεί να έχουν, δεν αντισταθμίζουν την ποιοτική απόσταση που επιβάλλει η απουσία του κόμματος στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου από το γερμανικό και τον ιταλικό φασισμό. Το γεγονός αυτό καταγράφει άλλωστε και ο ίδιος ο δικτάτορας στο Ημερολόγιό του, μην αφήνοντας έτσι αμφιβολία για τη συνειδητά διαφοροποιημένη επιλογή του: “Η Ελλάς, γράφει, έγινε από της 4ης Αυγούστου Κράτος αντικομμουνιστικό, Κράτος αντικοινοβουλευτικό, Κράτος ολοκληρωτικό, Κράτος με βάση αγροτική και εργατική, και κατά συνέπεια αντιπλουτοκρατικό. Δεν είχε βέβαια κόμμα ιδιαίτερο να κυβερνά. Αλλά κόμμα ήτανε όλος ο Λαός, εκτός από τους αδιόρθωτους κομμουνιστάς και τους αντιδραστικούς παλαιοκομματικούς”³⁵.

Η απουσία μαζικού κινήματος

Η έλλειψη κομματικής θεμελίωσης της 4ης Αυγούστου εξηγεί και μία άλλη ουσιαστική διαφορά που παρουσιάζει το καθεστώς αυτό σε σχέση με τον ευρωπαϊκό φασισμό του μεσοπολέμου: την απουσία μιας μαζικής αναφοράς υπέρ της 4ης Αυγούστου, ενός οποιουδήποτε μαζικού κινήματος από όπου το καθεστώς θα αντλούσε νομιμότητα και δύναμη.

Πράγματι, το ολοκληρωτικό κράτος που επιχειρήσε να οικοδομήσει η 4η Αυγούστου, μπορεί να απορροφά στο εσωτερικό του το κοινωνικό γίνεσθαι και έτσι να κυριαρχεί πολιτικά. Διαχειρίζεται ασφαλώς τη νομιμότητα που υπαγορεύει η πολιτική ηγεσία. Αδυνατεί όμως να κινητοποιήσει μαζικά. Δεν διαθέτει για αυτό, την αναγκαία οργάνωση, τους ιδεολογικούς μηχανισμούς και τα απαραίτητα επαγγελματικά στελέχη, που θα διεγείρουν και θα συσπειρώσουν τις μάζες γύρω από καίριες ιδεολογικές και πολιτικές παραμέτρους.

Το κράτος με τους κατασταλτικούς και τους ιδεολογικούς του μηχανισμούς υποθηκεύει ενδεχομένως την κοινωνική βούληση και στην ανάγκη την ακυρώνει. Στο κόμμα εναπόκειται να την ενεργοποιήσει θετικά και να στηρίξει τους στόχους της κρατικής εξουσίας.

Έχοντας, προφανώς, συνείδηση του γεγονότος αυτού, ο Ιω. Μεταξάς δημιούργησε την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, την ΕΟΝ.

Η ΕΟΝ απέβλεπε συγκεκριμένα στην ιδεολογική περιχαράκωση της νεολαίας σύμφωνα με τις αρχές του ολοκληρωτικού κράτους και στην προετοιμασία των δυναμικών εκείνων στελεχών που θα επάνδρωναν τον κρατικό μηχανισμό.

Επομένως, η ΕΟΝ δεν υπήρξε μια απλή κομματική οργάνωση νεολαίας. Όπως ρητά δηλώνει ο Ιω. Μεταξάς η "Εθνική Οργάνωσις Νεολαίας είναι θεσμός κρατικός"³⁶, ...προικισμένος με την ευελιξία κομματικού οργάνου, "προσαρμοσμένος, όμως, με το σχολειόν, ούτως ώστε να αλληλοσυμπληρούνται"³⁷ "εις τον δρόμον που χαράσσει το Κράτος"³⁸. Ως θεσμός κρατικός η ΕΟΝ επιβάλλει υποχρεωτική συμμετοχή, προστατεύεται και επικουρείται στο έργο της από τα λοιπά όργανα του κράτους, χρηματοδοτείται από αυτό, ενώ υπόκειται απευθείας στον Αρχηγό³⁹.

Η αδυναμία συγκρότησης ενός μαζικού κινήματος γύρω από τη δικτατορία και η στροφή προς τη νεότητα με προφανή σκοπό να την εμποτίσει εξαρχής με την ολοκληρωτική ιδεολογία, αποκαλύπτει συγχρόνως τη θεμελιώδη ιδιαιτερότητα της ελληνικής κοι-

νωνίας σε σχέση με τις κοινωνίες της λεγόμενης ευρωπαϊκής πρωτοπορίας. Η ιδιαιτερότητα αυτή έγκειται στο ότι η ελληνική κοινωνία εμφανίζει μια χωρίς προηγούμενο πολιτικοποίηση, της οποίας οι ρίζες χάνονται στο χρόνο της προεθνοκρατικής περιόδου.

Οι ευρωπαϊκές κοινωνίες, αντιθέτως, εισέρχονται στην πολιτική μόλις κατά το β' ήμισυ του 19ου αιώνα και πράγματι από τις πρώτες δεκαετίες τον 20ού, όταν αποκτούν το τυπικό δικαίωμα της καθολικής ψήφου και γίνονται αντικείμενο διεκδίκησης από τις πολιτικές δυνάμεις. Προηγουμένως η φεουδαλική τους αναφορά και το τιμοκρατικό σύστημα δεν τους επέτρεψαν να συγκροτήσουν και να διεκδικήσουν την υπόσταση μιας στοιχειώδους κοινωνίας πολιτών. Το κόμμα, από την πλευρά του, θα ανταλλάξει την υποστήριξή του στο κοινωνικό πρόταγμα του πλήθους έναντι της εκχώρησης σε αυτό της καθολικής πολιτικής αρμοδιότητας. Η πολιτική ολοκλήρωση του ατόμου δεν ανάγεται σε μια απευθείας σχέση με την πολιτική. Ορίζεται σε συνάρτηση με το δείκτη της συμμετοχής του στη διαδικασία της διαμεσολαβητικής νομιμοποίησης, όπου οι πολιτικές και οι ενδιάμεσες δυνάμεις αναλαμβάνουν ένα ρόλο απελευθέρωσης, διαπαιδαγώγησης στους κανόνες της νέας κοινωνίας και πολιτικής απεικόνισης του κοινωνικού γίνεσθαι στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας.

Η θεμελιωδώς διαφορετική πολιτική ιδιοσυστασία της ελληνικής κοινωνίας οφείλεται στις διαφορετικές καταβολές της, στο γεγονός ότι ουδέποτε βίωσε το καθεστώς της φεουδαλικής κοινωνίας υποκειμένων, καθώς ανέκαθεν υπήρξε ανθρωποκεντρική. Το πολιτειακό όχημα της αυτόνομης πόλης, που θα αποτελέσει την κυρίαρχη παράμετρο του ελληνικού κοσμοσυστήματος⁴⁰ έως τις παρυφές του 20ού αιώνα, θα της προσφέρει μια ολοκλήρωση με όρους πολιτικής ελευθερίας κι όχι απλώς ατομοκοινωνικής αυτονομίας. Όστε η είσοδος της ελληνικής κοινωνίας στο εθνοκρατικό κοσμοσύστημα δεν εγγράφεται ως διαδικασία μετάβασης από την κοινωνία υποκειμένων στην κοινωνία πολιτών. Η προσομοίωσή της με τον "κανόνα" θα αποτελέσει, εξ επόψεως πολιτειακών δικαιωμάτων και ελευθεριών, μια χωρίς προηγούμενο οπισθοχώρηση.

Παρόλα αυτά, η ελληνική κοινωνία εμφανίζει και υπό το πολιτικό σύστημα του κράτους-έθνους ένα σημαντικό πολιτικό πλεονέκτημα έναντι του κόσμου της "νεοτερικής" πρωτοπορίας, αφού εισέρχεται σε αυτό βασικά ανθρωποκεντρική και πολιτικοποιημένη, διατηρώντας εξαρχής την πολιτειακή της ιδιότητα (την καθολική

ψήφο κλπ.) και μια μη ταξική ή ιδεολογική και συνακόλουθα μη απελευθερωτική σχέση με την πολιτική εξουσία. Όντως, η νομιμοποίηση της πολιτικής τάξης και των εφαρμογών του πολιτικού συστήματος συντελείται υπό ένα καθεστώς διαρκούς αμφισβήτησης, όπου η πολιτική εξουσία του κράτους προσλαμβάνεται ως έννοια ελάχιστα φιλική προς το κοινωνικό περιβάλλον. Όχι λόγω της τουρκοκρατίας, όπως διατείνεται η τρέχουσα γνώμη, αλλά επειδή ιστορικά, στο πλαίσιο της πολιτειακής ολότητας της πόλης –σε αυτήν ολοκληρώνεται η πολιτειακή συνείδηση του ατόμου– η αυτόνομη πολιτική εξουσία θεωρείται ότι αντιστρατεύεται καίριες διαστάσεις της ελευθερίας ή αυτονομίας του κοινωνικού σώματος.

Η στενή διαπλοκή και ο αναδρασικός χαρακτήρας της σχέσης κοινωνίας και πολιτικής εξηγεί ακριβώς γιατί στην ελληνική κοινωνία δεν βρήκε πρόσφορο έδαφος το “απελευθερωτικό” πρόταγμα που διακίνησαν στις μάζες οι ολοκληρωτισμοί του μεσοπολέμου. Η μη ευδοκίμηση ενός φασιστικού κινήματος στην Ελλάδα όχι μόνον δεν υπήρξε τυχαία αλλά και αποτελεί χαρακτηριστική εκδήλωση της ιδιαιτερότητας της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στις λοιπές ευρωπαϊκές κοινωνίες. Το ευρωπαϊκό εθνικό κράτος ομού με τις πολιτικές δυνάμεις θα αποτελέσει το πρωταρχικό όχημα, με το οποίο οι εκεί κοινωνίες θα ανατρέψουν τις φυγόκεντρες τάσεις της φεουδαρχίας και θα οδηγήσουν στην κατάκτηση και εδραίωση των θεμελιωδών ατομικών και κοινωνικών ελευθεριών. Το ελληνικό κράτος από την πλευρά του δεν θα κληθεί να αναλάβει τη διαχείριση ενός απελευθερωτικού προτάγματος. Θα προβάλλει μάλιστα ως αναπόφευκτο και εν πολλοίς σημαίνοντα για την ύπαρξή του προορισμό, την ανατροπή των πολιτειακών αυτονομιών, του συστήματος των πόλεων και του ανθρωποκεντρικού τους κεκτημένου.

Η κατάλυση του ιστορικού ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος του ελληνισμού και η κατίσχυση του νέου αξιακού κανόνα δεν θα αποτρέψουν ωστόσο την προσαρμογή του αυστηρού και τιμοκρατικού πολιτικού συστήματος του κράτους-έθνους του 19ου αιώνα στην κοινωνική και πολιτική “λογική” της ελληνικής κοινωνίας. Το πρόταγμα της απεξάρτησης του βουλευτή από τον ψηφοφόρο, μολοντί αποτέλεσε μια σταθερά σε όλη τη διάρκεια του νεοελληνικού βίου –καθόσον δι’ αυτής επιχειρήθηκε να ερμηνευθούν οι στρεβλώσεις που εντούτοις επέβαλε στη σχέση κοινωνίας και πολιτικής το σύστημα της αυτόνομης κρατικής εξουσίας– θα καταστεί τελικά ανέφικτο. Και τούτο διότι η διχοτομία κοι-

ωνίας και πολιτικής που υπέκρυπτε, έθετε ως προϋπόθεση το πολιτικά αχειράφετο του ατόμου.

Ωστε, η βαθιά πολιτική αυτοσυνειδησία της ελληνικής κοινωνίας θα λειτουργήσει ως κυματοθραύστης για τη διατήρηση μιας πολιτικής ισορροπίας με άξονα αναφοράς την (αναδια-)νομή του “κοινού” ή “δημοσίου” αγαθού. Αν και η φύση του συστήματος θα επιβάλλει την πολιτική ηγεμονία της κρατικής εξουσίας, συχνά είναι αδιαμφισβήτητο ότι οι πολιτικές δυνάμεις ουδέποτε θα διανοηθούν να τοποθετηθούν ως σταυροφόροι της κοινωνικής απελευθέρωσης ή της πολιτικής διαπαιδαγώγησης του πλήθους. Η πολιτική τάξη θα διακρίνει στη βαθιά πολιτική συνείδηση του κοινωνικού σώματος την αιτία των περιορισμών της δικής της αυτονομίας. Το γεγονός αυτό εξηγεί άλλωστε το θεμελιωδώς χειραγωγικό προσανατολισμό του κομματικού συστήματος και την ιδιαίτερη φύση της πολιτικής πελατείας ως κυρίως αναδιανεμητικής.

Εν προκειμένω, το πεδίο της πολιτικής στο ελληνικό πολιτικό σύστημα θα συγκροτηθεί εξαρχής σε ένα εξαιρετικά ευρύ κοινωνικό περιβάλλον, μεταβάλλοντας έτσι το κοινωνικό σώμα σε άμεσο αποδέκτη της πολιτικής διαδικασίας. Είναι προφανές ότι το σχήμα αυτό της σχέσης κοινωνίας και πολιτικής, που εισάγει η βαθιά πολιτική αυτοσυνειδησία του κοινωνικού σώματος και η αυστηρή αυτονομία της εξουσίας του κράτους, προσφέρεται ενδεχομένως, κάτω από ορισμένες συνθήκες, σε βραχυπρόθεσμες αυταρχικές εξισορροπήσεις των συσχετισμών, ποτέ όμως στο ολοκληρωτικό πρόταγμα. Τούτο ακριβώς εξηγεί την εξαιρετική διάρκεια και συνέπεια του ελληνικού πολιτικού συστήματος, το οποίο συνιστά τον παλαιότερο αντιπροσωπευτικό κοινοβουλευτισμό με όρους καθολικής ψήφου, κοινωνικής διαστρωμάτωσης του κομματικού φαινομένου και (αναδια-)νεμητικού προτάγματος.

0 θρόνος και η 4η Αυγούστου

Η προσπάθεια να προωθηθεί στην πράξη η ιδεολογία της 4ης Αυγούστου προσέκρουσε, επίσης, στον άλλο ανασταλτικό παράγοντα που αναφέρθηκε παραπάνω: στις πραγματικότητες της εξουσίας.

Είναι γνωστό πως ο Ιω. Μεταξάς δεν διέθετε καμιά αξιόλογη κοινωνική και πολιτική δύναμη και η άνοδος του στην κυβερνητική εξουσία συνέπεσε με την απόφαση του θρόνου να καταλύσει

το φιλελεύθερο αντιπροσωπευτικό πολίτευμα και να επιβάλει ένα δικτατορικό καθεστώς. Με άλλα λόγια, η εξουσία του Ιω. Μεταξά και φυσικά η πολιτεία της 4ης Αυγούστου υπήρξε δοτή και θα λέγαμε παρέμεινε ως το τέλος δοτή.

Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου έχοντας “απορρίψει” τη φιλοσοφία του κόμματος, βρέθηκε παγιδευμένο στη λογική ενός ολοκληρωτικού κράτους, που ουσιαστικά δεν έλεγχε στις βασικές εξουσιαστικές εκφάνσεις του. Η δημιουργία της ΕΟΝ αντιμετωπίζοντας αρχικά “την παλατιανή συνωμοσία που εξυφάνθηκε γύρω στον βασιλέα”,⁴¹ δεν ανέλαβε πραγματικά το έργο της παρά μόλις όταν μετά δύο χρόνια, το 1938, ο θρόνος εξασφάλισε κάποιες εγγυήσεις για τον έλεγχό της⁴².

Όστε, ο ελληνικός θρόνος, σε αντίθεση με τον ιταλικό που υποτάχτηκε στην κυρίαρχη βούληση του φασιστικού κόμματος, κατόρθωσε, χάρη στην υποστήριξη των ενόπλων δυνάμεων και στη βρετανική παρουσία στη χώρα, να διατηρήσει, ως το τέλος, τον έλεγχο της πολιτικής κατάστασης.

Η άρνηση του θρόνου να συγκατανεύσει στη μετεξέλιξη της δικτατορίας σε ένα ακραιφνώς ολοκληρωτικό κράτος αποδίδεται σε δύο βασικούς λόγους: Ο πρώτος, είναι το ενδιαφέρον του να διατηρήσει μια υπεροχή στο συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων, πράγμα που θα απέβαινε ουσιαστικά ανέφικτο κάτω από ένα μεταξική έμπνευσης ολοκληρωτικό καθεστώς.

Η υπεροχή αυτή του θρόνου είναι ιδιαίτερα εμφανής στις θεωρητικές κατασκευές ή διακηρύξεις των πρωτεργατών της 4ης Αυγούστου, όπου ο βασιλιάς αναγνωρίζεται ρητά ως η πηγή του καθεστώτος και ως συμμετέχων στην άσκηση της εξουσίας. Ο Αρχηγός, στο πλαίσιο του πολιτικού αυτού συμβιβασμού –“υπό την αιγίδα” και “εντός των ορίων της εμπιστοσύνης του Βασιλέως και της προς αυτήν συνδεδεμένης ευθύνης απέναντι του Άνακτος και του Έθνους”, όπως αναφέρει η σχετική διατύπωση– απολαμβάνει απλώς “ευρυτάτης αυτονομίας... δίδοντας την κατεύθυνση της πολιτικής της κυβερνήσεως”⁴³.

Ο δεύτερος λόγος συνδέεται με την οπτική υπό την οποία προσέγγιζαν οι δύο αυτοί πολιτειακοί παράγοντες την εκτροπή. Ο Γεώργιος Β΄ επέλεξε τη λύση της δικτατορίας για να εδραιώσει κοινωνικά και πολιτικά το θρόνο, ο οποίος στη δίνη του διχασμού είχε υποδυθεί την κομματική παράταξη, σε μια στιγμή που, καθώς διέβλεπε, οι διεθνείς όσο και οι εσωτερικές κοινωνικές εξελίξεις επέβαλαν νέες πολιτικές συσσωματώσεις και προπαντός ένα ελάχιστο πολιτικής σύμπνοιας ανάμεσα στις αστικές πολιτικές δυνά-

μεις. Για το θρόνο, όπως άλλωστε και για το Μεταξά, ο κίνδυνος το ΚΚΕ να διαιτητεύσει στην πολιτική ζωή ήταν υπαρκτός. Για το θρόνο όμως η απόφαση για την απομάκρυνση από το κοινοβουλευτικό σύστημα δεν φαίνεται να ήταν οριστική⁴⁴.

Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας, θα ήταν, νομίζουμε, χρήσιμο να επισημανθεί ότι το καθεστώς της 4ης Αυγούστου αποδίδει ένα συμβιβασμό, ανάμεσα στην ολοκληρωτική βούληση του Ιω. Μεταξά και στην αυταρχική πολιτική επιλογή του θρόνου. Ένα συμβιβασμό που σε καμιά περίπτωση δεν αντιμετωπίσθηκε στατικά από τους δύο βασικούς πολιτειακούς παράγοντες και τους συμμάχους.

Η πορεία προς την τελική πολιτική σύγκρουση ανακόπηκε με τον πόλεμο και μαζί με αυτήν και οι ελπίδες του Ιω. Μεταξά για μια πραγματική μετεξέλιξη του αυταρχικού συστήματος προς την κατεύθυνση ενός ουσιαστικά ολοκληρωτικού κράτους⁴⁵.

Ωστόσο, η πορεία του συμβιβασμού αυτού στην εσωτερική πολιτική, στο μέτρο που αντανακλούσε συγχρόνως τους διεθνείς συσχετισμούς του τέλους του μεσοπολέμου, δεν άφηνε ανεπηρέαστο τον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας. Προπαντός όμως έκαμε ανέφικτη τη διαμόρφωση μιας αξιόπιστης πολιτικής ισορροπίας ανάμεσα στις δυνάμεις του άξονα και των συμμάχων, η οποία θα προφύλασσε τη χώρα από την πολεμική περιπέτεια ή πάντως θα την οδηγούσε σε αυτήν υπό λιγότερο επαχθείς όρους.

Σε κάθε περίπτωση το καθεστώς της 4ης Αυγούστου αποδίδει τους συσχετισμούς στο περιβάλλον της πολιτικής εξουσίας και ιδίδως την αδυναμία της πολιτικής τάξης να ισορροπήσει στο πολιτικό σύστημα μετά την περιπέτεια του διχασμού και τη μικρασιατική καταστροφή. Ήταν αναπόφευκτο λοιπόν ο θρόνος να επιδιώξει την κάλυψη του κενού που συνεπήγετο η αδυναμία αυτή και να εδραιώσει την ηγεμονία του στο σύστημα. Υπό το πρίσμα αυτό, το καθεστώς της 4ης Αυγούστου όχι μόνο δεν μπορούσε να ελπίζει στην εξουσία του ιδιότυπου ολοκληρωτικού του πειράματος αλλά και στη μακροήμερευσή του ως δικτατορίας.

Σημειώσεις

1. Επιχειρείται μάλιστα μια ιδεολογική αντιδιαστολή του ολοκληρωτικού κράτους από τον φιλελευθερισμό, υπογραμμίζοντας ότι ο τελευταίος, ιστορικό προηγούμενο του 19ου αιώνα, προβάλλει ως αρχή το άτομο ενώ το προοπτικό καθεστώς της 4ης Αυγούστου επαγγέλλεται την ιδέα του κράτους. Αναφέρεται από Σπ.Λιναρδάτο, *Η 4η Αυγούστου*, Αθήνα 1975, σελ. 103.

2. Από άρθρο του Γ.Α. Βλάχου στην εφημερίδα *Καθημερινή* στις 7 Αυγούστου 1936: "Η επιβληθείσα νέα τάξις πραγμάτων εις την Ελλάδα δεν ευρίσκει απλώς σύμφωνον την εφημερίδα αυτήν. Την ευρίσκει εν μέρει υπεύθυνον. Δίotti από μακρού χρόνου... ηυχήθη όπως... το κράτος του κοινοβουλευτισμού και των ελευθεριών αντικαταστήσῃ, έστω και προς καιρόν, νέον κράτος επιβολής και αυστηρότητος".

3. Βλέπε ενδεικτικά, Ιω. Μεταξά, *Λόγοι 1936-1939* (χ.χρ.) Ειδικότερα ομιλία του στην Επιτροπή της ΙΑ/ Έκθεσης Θεσσαλονίκης, σελ. 21 επ.

4. Ιω. Μεταξά, όπ.παρ., σελ. 20 επ. Από ομιλία του στην Έκθεση Θεσσαλονίκης, στις 6.9.1936.

5. Όπ.παρ. σελ. 23 επ. Στις παραμονές του μεγάλου πολέμου περιέγραψε ως εξής τη διαφορά ανάμεσα στο αντιπροσωπευτικό και στο φασιστικό σύστημα του καπιταλισμού: "Αν εξετάσουμε καλά καλά τι θα πη Δημοκρατία στην Αμερική και εις τας Δυτικές Δυνάμεις, βρίσκουμε ότι πρόκειται περί του Φιλελευθερισμού, δηλ. του κοινοβουλευτικού λιμπεραλισμού. Γιατί αλλοιώς τι εννοούμε με Δημοκρατία; Αλλοιώς Δημοκρατία είναι και η Γερμανία και η Ρωσσία - αγαλά τη Ρωσσία δεν την αποκλειαν πριν συνεννοηθή με τη Γερμανία - και η Ιταλία ακόμα. Αυτή λοιπόν η Δημοκρατία - η Democracy - είναι το παιδί του Καπιταλισμού. Είναι το όργανο με το οποίο ο Καπιταλισμός κυριαρχεί επάνω στη λαϊκή μάζα. Είναι το όργανο με το οποίο κατορθώνει ο Καπιταλισμός να παριστάνη τη θέλησί του ως τη λαϊκή θέλησι. Αυτό το είδος της Δημοκρατίας χρειάζεται εκλογές καθολικής μυστικής ψηφοφορίας, άρα οργανωμένα κόμματα, και συνεπώς μεγάλα κεφάλαια. Χρειάζεται για τον ίδιο λόγο εφημερίδες, άρα μεγάλα κεφάλαια. Χρειάζεται εκλογική οργάνωση κάθε φορά και εκλογικούς αγώνες, άρα χρήματα. Και τόσα άλλα που απαιτούν κεφάλαια. Επομένως μόνον οι κάτοχοι του μεγάλου κεφαλαίου ή τα όργανά τους μπορούν να κάμουν τέτοιους αγώνες. Άνθρωποι ή και ομάδες ανθρώπων χωρίς κεφάλαια, όσο μεγάλα και αν είναι τα ιδανικά που υπερασπίζονται, είναι προωρισμένοι να χάσουν. Όταν δε έχη κανείς τις εφημερίδες τότε μορφώνει και την Κοινή Γνώμη όπως θέλει. Και αν ακόμα υπερασπίζεται πράγματα που γυμνά θα τα απεστρέφετο ο λαός, τα σκεπάζει με τέτοια δημοσιογραφικά ρούχα ώστε να τα καταπίνη ο λαός. Ή και αν δεν τα καταπίνη, βάζει τις εφημερίδες να γράφουν πως τα κατάπιε. Και τότε ο καθένας πιστεύει ότι όλοι οι άλλοι τα κατάπιαν. Και υποτάσσεται και αυτός.

Λοιπόν η Δημοκρατία είναι το μονογενές και γνήσιον παιδί του Καπιταλισμού, και το όργανό του που επιβάλλει τη θέλησή του κάνοντάς τη να φαίνεται ως η λαϊκή θέλησι.

Από την άλλη μεριά ο Καπιταλισμός, για να συσσωρεύση τα κεφάλαια στα χέρια εκείνων που τον εκπροσωπούν, και να κάμη όλον τον άλλο κόσμο σκλάβους του – μα σκλάβους που να νομίζουν πως είναι ελεύθεροι – έχει ανάγκη της ελευθέρας οικονομίας και του περιορισμού του Κράτους από κάθε επέμβασι εις την οικονομίαν της Κοινωνίας. Και αν πάλι που και που χρειάζεται καμιά επεμβασούλα, πάλι πρέπει η μηχανή του Κράτους να είναι στα χέρια του, ώστε επέμβασι, πάντα όσον το δυνατόν μικρότερη, να είναι πάντα προς όφελός του. Κράτη που επικρατεί η διευθυνομένη οικονομία, όσον και αν είναι δημοκρατικά – και εννοούμε τέτοια που αποσκοπούν το γενικό συμφέρον του λαού – δεν συμφέρουν στον Καπιταλισμό. Γιατί μέσα σε τέτοια Κράτη δεν είναι δυνατή η εκμετάλλευσι του συνόλου του Λαού από τους εκπροσώπους του Καπιταλισμού. Ακόμα δε περισσότερο όταν αυτά τα κράτη είναι και ολοκληρωτικά. Γιατί εκεί μέσα ούτε καν τον Τύπο μπορεί ο Καπιταλισμός να έχη στα χέρια του, ούτε την Κοινή Γνώμη να διευθύνη κατά τα συμφέροντά του, ούτε με κομματικές μανούβρες να αναποδογουρίζη ό,τι δεν τον συμφέρει, ούτε με εκλογές να γίνεται κύριος της Κρατικής Μηχανής. Τέτοια κράτη μπορεί να είναι λαϊκώτατα και να κυριαρχή μέσα σ' αυτά το καθαρό λαϊκό συμφέρον. Αλλά ο Καπιταλισμός τα ονομάζει τυραννίες – φασιστικές, χιτλερικές κτλ. – ονομάζει δε Δημοκρατίες, παίζοντας με τη λέξι, τα Κράτη που στο σύστημά τους επικρατεί αυτός. Και ξεγελάει το μικρό κόσμο με τις λέξεις. Την κυριαρχία του την ονομάζει Δημοκρατία. Το σύστημά του το πολιτικό που επιβάλλεται, το ονομάζει λιμπεραλισμό, φιλελευθερία, άρα και Ελευθερία". (Ιω. Μεταξά, *Ημερολόγιον*, Αθήνα 1960, τ.Δ., σελ. 446-447).

6. Εξόχως χαρακτηριστική του βαθμού ιδιοποίησης της πολιτικής από το καθεστώς της 4ης Αυγούστου είναι και η σχετική διαταγή λογοκρισίας που διείπε τον τύπο: "1) Απαγορεύεται απολύτως η εμφάνισις λευκού εις τας στήλας των εφημερίδων. Αι εφημερίδες υποχρεούνται να συμπληρώνουν τα δημιουργούμενα κενά εκ των διαγραφών εις τας οποίας προβαίνει η υπηρεσία εποπτείας Τύπου. Απαγορεύεται η συμπλήρωσις των κενών εις την πρώτην και τελευταίαν σελίδα με διαφημίσεις. Απαγορεύεται απολύτως η αναγραφή πληροφορίας η οποία να αποκαλύπτη την άσκησιν προληπτικής λογοκρισίας. 2) Απαγορεύεται οιαδήποτε κρίσις περί του έργου της κυβερνήσεως, εκτός αν είναι ευμενής. 3) Απαγορεύεται η αναγραφή οιασδήποτε πληροφορίας αφορώσης πολιτικά κόμματα και πολιτευομένους εν γένει, ως και η αναγραφή των ονομάτων αυτών. 4) Απαγορεύεται η αναγραφή ειδήσεων περί μεταβολών των υπουργών και εν γένει συνθέσεως της κυβερνήσεως. 5) Περί ταξιδίων της Α.Μ. του Βασιλέως θα δημοσιεύωνται μόνον όσα ανακοινούνται επισήμως. 6) Απαγορεύεται η δημοσίευσι κρίσεων ή πληροφοριών περί συ-

ναλλάγματος δραχμής, δημοσίου χρέους, πίστωσης της χώρας, εντόκων γραμματίων, μεταφοράς χρυσού και εν γένει περί της οικονομικής κατάστασεως της χώρας. Η δημοσίευσις τούτων επιτρέπεται μόνον, όταν δίδονται εγγράφως υπό του κ. υπουργού των Οικονομικών σχετικά ανακοινώσεις. 7) Απαγορεύεται η αναγραφή πάσης πληροφορίας, σχέσιν έχουσης με εργατικές και επαγγελματικές οργανώσεις και οιωνδήποτε εκδηλώσεων αυτών, εκτός αν πρόκειται περί κινήσεων και εκδηλώσεων, αι οποίαι είναι ενισχυτικά του έργου της κυβερνήσεως, έχουν δε εγκριθή προηγουμένως υπό του υφυπουργού της Εργασίας δια τας Αθήνας ή την αρμοδίαν υπηρεσίαν δια τας επαρχίας. 8) Απαγορεύεται η αρθρογραφία ή ειδησεογραφία περί ακριβείας του βίου, υπερτιμήσεως των ειδών, αισχροκερδείας και τιμαρίθμου, εκτός αν πρόκειται περί υπουργικών ανακοινώσεων. 9) Εν γένει αι εφημερίδες δέον όπως εκθύμωσιν και ενθουσιωδώς δι' άρθρων, σχολίων και πάσης φύσεως δημοσιευμάτων συμβάλλωσι εις το αναμορφωτικόν και δημιουργικόν έργον της κυβερνήσεως. 10) Απαγορεύεται η αναγραφή ειδήσεων εξών να εμφανίζηται η ύπαρξις καπνεμπορικού τραστ. Προ της κυκλοφορίας εκάστη εφημερίς ή περιοδικόν, δέον να αποστέλλη εις την αρμοδίαν υπηρεσίαν εποπτείας Τύπου εν πρώτον φύλλον δια να παραβάλλεται με τα λογοκριθέντα δοκίμια και αφού ληφθή η άδεια αυτής δια σφραγίσεως του φύλλου τότε μόνον επιτρέπεται η κυκλοφορία".(Δημοσιεύεται στου Σπ. Λιναρδάτου, *Η 4η Αυγούστου*, Αθήνα 1975, σελ. 76-77). Για την έννοια της ιδιοποίησης στην πολιτική βλ. Γιώργου Κοντογιώργη, *Πολιτικό σύστημα και πολιτική*, Αθήνα 1985, σελ. 22 επ.

7. Βλ. Νίκου Ψυρούκη, *Ο φασισμός και η 4η Αυγούστου*, Αθήνα 1977, σελ. 89-91.

8. Βλ. Σπ. Λιναρδάτου, *όπ.παρ.*, σελ. 128 επ. Άγγ. Ελεφάντη, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. ΚΚΕ και αστισμός στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνα 1979 (α' έκδοση 1976), σελ. 176 επ.

9. Άγγ. Ελεφάντη, *όπ.παρ.*, σελ. 177.

10. Ιω. Μεταξά, *Λόγοι, 1936-1939*. Έχει ενδιαφέρον ο συλλογισμός που αναπτύσσει ο δικτάτορας σε ομιλία του στην Ένωση Συντακτών Αθηναϊκών Εφημερίδων, στις 13-9-1936, (σελ. 32 επ.). Στην πραγματικότητα η ταυτολογία κράτους και πολιτικής αποτελεί καθολική προσέγγιση (την υιοθετεί τόσο η φιλελεύθερη όσο και η μαρξιστική σχολή σκέψης) την οποία αποδίδουν με ενάργεια οι θεμελιώδεις καταστατικοί χάρτες του κράτους-έθνους και διακινεί στο σύνολό της η νεότερη πολιτική επιστήμη. Η πολιτική, στο πλαίσιο αυτό, ορίζεται ως το κράτος ή στην καλύτερη περίπτωση η πολιτική εξουσία του κράτους από το οποίο –και κατ' επέκταση από την οποία– αποκλείεται το κοινωνικό σώμα. Οι ίδιες οι πολιτικές δυνάμεις αγνοούνται από το Σύνταγμα μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ενώ η θεμελιώδης αρχή του πολιτεύματος δεν θεωρείται ότι τις δεσμεύει ούτε ως προς την εσωτερική τους οργάνωση και λειτουργία ούτε ως προς την εν γένει διαχείριση της πολιτικής. Η πολι-

τική συμμετοχή προσεγγίζεται άλλωστε ως νομιμοποιητική λειτουργία, μέσω της ψήφου, ρυθμιστική των συσχετισμών ισχύος. Βασίζεται στη μαζική προσκύρωση δίκην οπαδού στις ενδιάμεσες και στις πολιτικές δυνάμεις κι όχι σε μίαν ουσιωδώς ανθρωποκεντρική και συνεπώς διαλεκτική συνάρθρωση του ατόμου με την συνολική πολιτική διαδικασία. Όστε, το ολοκληρωτικό κράτος του μεσοπολέμου δεν αρνείται την αρχή (την εξομίωση κράτους και πολιτικής και τον καταστατικό διαχωρισμό κοινωνίας και κράτους) αλλά την ουσία (τη νομιμοποιητική αναφορά του κράτους στην κοινωνία) του προγενέστερου πολιτικού συστήματος και συνακόλουθα τη διαχείριση του κράτους από τις συγκρότημένες εξω-θεσμικά πολιτικές δυνάμεις.

11. Πόσο προχωρημένη υπήρξε η ιδεολογία της “4ης Αυγούστου” στο θέμα της ιδιοποίησης της πολιτικής από το κράτος το φανερώνει το έγγραφο το σχετικό με τη λογοκρισία των εφημερίδων που παραπέμπουμε παραπάνω στη σημ. 6.

12. Ιω. Μεταξά, *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ιω. Μεταξά*, Αθήνα, 1940, τ. Δ, σελ. 227.

13. Ιω. Μεταξά, *Λόγοι*, σελ. 21 επ.

14. *Όπ.παρ.*, Από ομιλία του στην Καλαμάτα στις 24 Απριλίου 1939.

15. *Όπ.παρ.*, Από ομιλία του στην Αθήνα, στις 2 Οκτωβρίου 1936.

16. *Όπ.παρ.*, σελ. 165. Ωστόσο, είναι σαφές στη σκέψη του Ιω. Μεταξά ότι η συνεργασία των κοινωνικών τάξεων, ακόμη και αν καταστεί εξαναγκαστική από το κράτος, δεν θα μπορέσει, τελικά, να επιτευχθεί παρά μόνον αν ο αστικός “κόσμος” θελήσει να ταχθεί αλληλέγγυος με τον εργατικό και τον αγροτικό “κόσμο”. Άλλωστε η ίδια η ύπαρξη του αστικού καθεστώτος προϋποθέτει ότι τούτο θα προβεί σε ορισμένας “θυσίας υπέρ των πενομένων τάξεων” (Ιω. Μεταξά, *Λόγοι, 1936-1939*, από ομιλία του Ιω. Μεταξά στην Κομοτηνή (7.10.1936).

17. *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ιω. Μεταξά*, Αθήνα 1940, τ. Α/, σελ. 227. Επίσης, Ιω. Μεταξά, *Λόγοι, 1936-1939* σελ. 301 επ., 337 επ., 368, 387, 508 επ.

18. Βλ. *Ιστορική Επιθεώρησις*, τ. 364, σελ. 52, 56 (αναφ. από Ν. Ψυρούκη, *όπ. παρ.*, σελ. 100-101). Επίσης, Αγγ. Ελεφάντη, *όπ. παρ.*, σελ. 173, Κων. Τσουκαλά, *Η ελληνική τραγωδία*, Αθήνα 1981, σελ. 35 επ.

19. Ιω. Μεταξά, *Λόγοι, 1936-1939*, σελ. 114.

20. *Όπ. παρ.*, σελ. 115.

21. *Όπ.παρ.*, σελ. 293.

22. *Όπ.παρ.*, σελ. 290 επ.

23. Νίκου Αλιβιζάτου, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974. Όψεις της Ελληνικής εμπειρίας*, Αθήνα 1983, σελ. 163 επ.

24. Οι Γ. Μαντζούρας και Ν. Κούμαρος, στη μελέτη τους: “Αι θεμελιώδεις συνταγματικά αρχαί του Νέου Κράτους”, στο περιοδικό *Το Νέον Κράτος*, Αθήνα 1938, σελ. 761-818.

25. *Όπ. παρ.* Οίκοθεν νοείται ότι η ολοκληρωτική ιδεολογία δεν πρω-

τοτυπεί ως προς αυτό. Η αναφορά στο έθνος αποτελεί θεμελιώδη παράμετρο των νεοτέρων κρατοκεντρικών κοινωνιών, η οποία τίθεται ως μείζων σκοπός των πολιτικών του κράτους. Η επίκληση του έθνους καταλήγει ουσιαστικά να λειτουργεί ως η κατεξοχήν νομιμοποιητική συνιστώσα της πολιτικής κυριαρχίας και αυτονομίας της πολιτικής εξουσία του κράτους κατέναντι στην κοινωνία. Στο πλαίσιο αυτό η πολιτική εξουσία έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα να ορίζει το περιεχόμενο του εθνικού και του γενικού συμφέροντος και μάλιστα να διαφοροποιείται από τη βούληση του κοινωνικού σώματος στο όνομα των "εθνικών" της επιλογών. Η διαφορά επομένως του ολοκληρωτικού από το λεγόμενο κοινοβουλευτικό σύστημα πολιτικής κυριαρχίας έγκειται στη μη αναγνώριση από το πρώτο του "επιχειρησιακού" ρόλου των ενδιαμέσων κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων στη διαχείριση της εξουσία του κράτους και της συγκεκριμένης εκλογικής νομιμοποίησης των κατόχων της. Βλ. σχετικά Γ.Κοντογιώργη, "Προλεγόμενα..." στην ελλ. έκδοση του Guy Haarscher-Mario Telo (Επιμέλεια), *Μετά τον κομμουνισμό*, Αθήνα, 1997.

26. Από ομιλία του Ιω. Μεταξά το 1938. Στο *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ιω. Μεταξά*, τ. Δ, σελ. 189 επ.

27. Ιω. Μεταξά, *Λόγοι, 1936-1939*, σελ. 257 επ. Από ομιλία του δικτάτορα το 1937.

28. *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ιω. Μεταξά*, τ. Α, σελ. 7. Επίσης, Ιω. Κολιόπουλου, στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, της Εκδοτικής Αθηνών, Αθήνα 1978, τ. ΙΕ, σελ. 386-388.

29. Αξίζει να αναφερθεί η σχετική επιχειρηματολογία για τη θέση του Αρχηγού, στο πλαίσιο της κυβερνητικής εξουσίας, που διατύπωσαν οι θεωρητικοί του καθεστώτος (από τη μελέτη των Γ. Μαντζούρα - Ν. Κούμαρου, *όπ.παρ.*): "Ο Αρχηγός της κυβερνήσεως αποτελεί σήμερα πολιτική και νομική προσωπικότητα διακεκριμένη, μη συνισταμένη μόνον εις την προεδρίαν του υπουργικού συμβουλίου, ως συνέβαινε άλλοτε με τον πρόεδρον της κυβερνήσεως, όστις ήτο "primus inter pares" μεταξύ των υπουργών. Η θέσις του αρχηγού της κυβερνήσεως έναντι των άλλων υπουργών, είναι θέσις υπεροχής. Ο αρχηγός της κυβερνήσεως έχει την εποπτείαν όλης της διοικήσεως, έχει δε γενικήν αρμοδιότητα όχι μόνον επί των ζητημάτων τα οποία υπάγονται εις την αρμοδιότητα του υπουργείου ού ούτος αυτοπροσώπως προΐσταται, αλλά και επί των ζητημάτων της αρμοδιότητος οιουδήποτε άλλου υπουργείου. Ο αρχηγός της κυβερνήσεως απολαύει ούτω ευρυτάτης αυτονομίας εντός των ορίων της εμπιστοσύνης του Βασιλέως και της προς αυτήν συνδεδεμένης ευθύνης απέναντι του Άνακτος και του Έθνους... Αυτός μόνος δίδει την κατεύθυνσιν της πολιτικής της κυβερνήσεως. Προτείνει εις τον Βασιλέα τον διορισμόν των υπουργών οίτινες είναι υπεύθυνοι απέναντι αυτού και του Βασιλέως και ών την απόλυσιν δύναται ωσαύτως να προτείνη εις τον Βασιλέα ο αρχηγός της κυβερνήσεως. Ενασκει την νομοθετικήν εξουσίαν δι' "αναγκαστικών νόμων", οίτινες έχουσιν ανάγκην κυρώσεως α-

πό τον Βασιλέα.. Οι υπουργοί και υφυπουργοί δεν έχουν ιδίαν γνώμη υποχρεωτική δια τον αρχηγόν της κυβερνήσεως όσον αφορά την κατεύθυνση της πολιτικής της κυβερνήσεως. Διάστασις γνώμης ισοδυναμεί προς παραίτησιν του διαφωνούντος υπουργού. Οι υπουργοί και υφυπουργοί είναι απλώς προϊστάμενοι των υπηρεσιών των διαφόρων κλάδων της διοικήσεως. Το υπουργικόν συμβούλιον αποφασίζει ουχί κατά πλειοψηφίαν, διότι εν περιπτώσει διαφοράς γνώμης υπερισχύει πάντοτε η τελική απόφασις του αρχηγού της κυβερνήσεως”.

30. Από ομιλία του Ιω. Μεταξά το 1937. Στο *Λόγοι, 1936-1939*, σελ. 257 επ.

31. W. Abendroth - K. Lenk, *Εισαγωγή στην πολιτική επιστήμη*, Θεσσαλονίκη 1983, τ. Α', σελ. 161. Περισσότερα στα Alan Bullock, *Hitler: A study in Tyranny*, London, 1962. R. Aron, *Démocratie et totalitarisme*, Paris, 1965. Pierre Milza, “Le fascisme italien et la vision du future”, *Revue d'histoire, Vingtième Siècle*, 1/1984

32. W. Abendroth - K. Lenk, *όπ.παρ.*, σελ. 163.

33. *Όπ.παρ.*, σελ. 164 επ.

34. *Όπ.παρ.*, σελ. 165.

35. Από το *Ημερολόγιο* του Ιω. Μεταξά, Αθήνα 1960, τ. Δ'. σελ. 553. Η διατύπωση αφήνει ίσως να διαφανεί ότι ενδεχομένως λυπάται για αυτό. Αν έτσι είναι η ανυπαρξία κόμματος υποδηλώνει αδυναμία, υπαρκτή άλλωστε, καθόσον η άνοδος του Ιω. Μεταξά στην εξουσία δεν έγινε δια του κόμματος, όπως στη Γερμανία και στην Ιταλία.

36. *Τέσσερα χρόνια διακυβερνήσεως Ιω. Μεταξά*, τ. Β', σελ. 100.

37. *Όπ.παρ.*

38. *Όπ.παρ.*, τ.Β/, σελ. 62 επ.

39. *Όπ.παρ.*

40. Περισσότερα για την έννοια του κοσμοσυστήματος και ειδικότερα για το ελληνικό κοσμοσύστημα βλέπε Γ. Κοντογιώργη, “Η δημοκρατία στην τεχνολογική κοινωνία”, *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ.Ε, 18/1996. Του ίδιου, *Histoire de la Grèce*, Παρίσι, 1992.

41. Αναφερόμαστε στα πολυάριθμα σημεία του *Ημερολογίου* του Ιω. Μεταξά, όπου είναι διάχυτη η ανασφάλεια που ο ίδιος αισθάνεται ότι διέπει την προσωπική του θέση και κυρίως το πολιτειακό και πολιτικό του πρόταγμα. Χαρακτηριστική είναι, στην περίπτωση της ΕΟΝ, η απόσταση που χωρίζει την δακρυσομένη αυτοπεποίθηση του δικτάτορα από τη βαθιά ανησυχία του για τις επιλογές του θρόνου: “30 Ιανουαρίου, Κυριακή (1938). Αι εκτοπίσεις είχαν κεραυνοβόλον αποτέλεσμα. Ησύχασαν όλοι. Θα συμπληρωθούν κατ' ανάγκην. – Συνομιλία μακρά μετά Βασιλέως. Επηρεασμένοι από δογματικής θεωρίας Αγγελουπούλου και από περιτριγυρισμένα μερικών συναδέλφων. Πάντως εν συνόλω σύμφωνος. Εγώ θα προχωρήσω. Δεν θα με σταματήσει τίποτε... Ετελείωσα (επί τέλους!) Εγκύκλιον Νεολαίας. Να ιδούμε τι θα πη ο της Παιδείας. 19 Φεβρουαρίου, Σάββατον. Ησύχασαν όλοι πλέον. Έπαυσαν αι διαδόσεις και

κάθε αντίδρασις. Ο κόσμος εν τω συνόλω του ευχαριστημένος διότι του εξησφαλίσθη η τάξις και διότι η Κυβέρνησις είναι ισχυρή. Ο κλονισμός του Ιανουαρίου προήρχετο από την αμφιβολίαν του κόσμου αν η Κυβέρνησις είχε την εσωτερικήν δύναμιν να επιβληθή ή μήπως εμποδίζεται από την Αυλήν. Όλα αυτά, δισταγμοί, αμφιβολίαι, σκεπτικισμός εξέλιπον. Τόση σημασία είχε η επίδειξις δυνάμεως... Ετελείωσα με Γεωργακόπουλον (Υπουργό Παιδείας) ζήτημα νεολαίας. Υποτάσσεται λίγο λίγο". Επίσης, *όπ.παρ.* σελ. 312 επ. Βλ. και Σπ. Λιναρδάτου, *Η 4η Αυγούστου*. Για το "μεταξισμό μέχρι την 4η Αυγούστου" βλέπε την ομώνυμη εργασία του Θαν. Διαμαντόπουλου, στο *Μελέτες Ελληνικής Πολιτικής*, Αθήνα 1985, σελ. 27, επ. Σπ. Λιναρδάτου, *Πώς φτάσαμε στην 4η Αυγούστου*, Αθήνα (γ' Έκδοσις) 1978, Γρ. Δάφνη, *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων*, 1923-1940, Αθήνα 1955. τ.Β'.

42. Βλ. μεταξύ άλλων στο *Ημερολόγιο* του Ιω. Μεταξά, τ.Δ., σελ. 293, 300-323.

43. Παραπέμπουμε σχετικά στη σημ. 29.

44. Στο σημείο αυτό είναι, πράγματι, αξιοπρόσεκτοι οι συλλογισμοί που ο Παναγιώτης Πιπινέλης διατυπώνει, επικαλείται ή αποδίδει στο βασιλιά Γεώργιο Β'. (Βλ. Π. Πιπινέλη, *Γεώργιος Β'*. Αθήνα 1951, σελ. 89-93). Έχει ενδιαφέρον απόσπασμα των *Times* του Λονδίνου (από ανταπόκριση, στις 13 Αυγούστου 1936) που επικαλείται για να περιγράψει το περιβάλλον μέσα στο οποίο "ο Βασιλεύς Γεώργιος παρέσχε... ελευθερίαν κινήσεως εις τον Μεταξάν" και ο τελευταίος "απεφάσισε την 4η Αυγούστου 1936 να τελειώνει με τας κομματικές διενέξεις, να εγκαταστήσει μίαν ισχυράν κυβέρνησιν και να ενισχύσει τον ελληνικόν στρατόν" (απόψεις του Άγγλου πρέσβη στην Ελλάδα Sir Reginald Leeper). Γράφει ο ανταποκριτής της αγγλικής εφημερίδας: "Η ενέργεια του πρωθυπουργού εγένετο δεκτή μετά γενικής ανοχής, εξαιρέσει των υποψηφίων πολιτικών αρχηγών... Εάν ούτος κατορθώσει να απαλλάξη την Ελλάδα, έστω και δια τινά χρόνον, του εφιάλτου των κομματικών διαιρέσεων, οίτινες την ανεστάτωσαν κατά τα τελευταία 20 έτη, και αν κατορθώση να εμπνεύση ολίγην αλληλεγγύην εις τας σχέσεις εργατών και εργοδοτών, θα έχη επιτύχει εκεί όπου όλοι οι προκάτοχοί του απέτυχαν". Μεταξύ άλλων βλ. και Π. Πετρίδη, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεώτερη Ελλάδα (1844-1936)*, Θεσσαλονίκη 1984, σελ. 194 επ. του ίδιου, "Η πορεία προς τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου", στο *Αλεξ. Παπαναστασίου. Θεσμοί, ιδεολογία και πολιτική στο Μεσοπόλεμο*, (επιμέλεια Γ. Αναστασιάδη, Γ. Κοντογιώργη, Π. Πετρίδη), Αθήνα 1987, σελ. 171, επ. Ν. Σβορώνου, *Επισκόπηση της νεοελληνικής Ιστορίας*, Αθήνα 1976, σελ. 124, επ. του ίδιου, *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Αθήνα 1982, σελ. 250 επ. R. Clogg, *Σύντομη ιστορία της νεώτερης Ελλάδας* (μτφ. Χ. Φούντα), Αθήνα 1984, σελ. 154 επ. Ιω. Κολλιόπουλου, *Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος, 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, Αθήνα 1985, σελ. 80 επ. Υπενθυμίζεται ότι ο θρόνος αποτέλεσε για την Ελλάδα το διαρκή θεσμό ελέγχου της χώρας και του πο-

λιτικού συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό, όχι μόνο δεν μπόρεσε ποτέ να αφομοιωθεί πραγματικά από τις λειτουργίες του συστήματος αλλά και δεν δίστασε να εκτρέψει την πολιτική ζωή από τη λογική του πολιτεύματος ή να οδηγήσει σε ανοικτή πολιτική ανωμαλία οσάκις το επέβαλε το συμφέρον και οι επιλογές του. Το μεταξικό καθεστώς είναι η κατάληξη της μακράς διχαστικής περιόδου που εγκαινίασε ο θρόνος με αφορμή την εξωτερική πολιτική της χώρας κατά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο. Συμβολίζει όμως συγχρόνως τη νίκη επί των πολιτικών δυνάμεων, οι οποίες δεν κατόρθωσαν να σταθεροποιήσουν το εσωτερικό μέτωπο της χώρας μετά τη μικρασιατική καταστροφή και την αναπόφευκτη κοινωνική και πολιτική ρευστότητα που ακολούθησε.

45. Βλ. ενδεικτικά τις προθέσεις του καθεστώτος για την ΕΟΝ όπως προκύπτουν από ομιλία του ΚΕΝ, Αλέκου Κανελλόπουλου στη Β΄ Διάσκεψη της Οργάνωσης αυτής: "Αλλ' η οργάνωσις πρέπει να είναι έτοιμη (και αυτό αποτελεί λόγον εξ ίσου σπουδαίον και σοβαρόν) και δια την περίπτωση, κατά την οποίαν αρμοδίως θα απεφασίζετο μία μορφοποίησις του καθεστώτος της Χώρας. Οι λόγοι λοιπόν αυτοί επιβάλλουν την όσον το δυνατόν ταχύτεραν αρτίωσιν της Οργανώσεώς μας. Νομίζομεν, ότι έχει γίνει εις όλους αρκετά αντιληπτόν, εις τας σημερινάς ιδίως περιστάσεις, οποίαν τεραστίαν υπηρεσίαν ημπορεί να προσφέρει εις μίαν Χώραν οργανισμός Νεολαίας αρτίως συγκροτημένος. Και δια να είπωμεν αυτά τα πράγματα πολύ απλά, εφέτος είναι ανάγκη να "δέση" η Οργάνωσις, να ολοκληρωθή και να συστηματοποιηθή εις όλας τας εκδηλώσεις της". *Πρακτικά ΕΟΝ*, σελ. 79 (Αναφέρεται από Σπ. Λιναρδάτο, *Η 4η Αυγούστου*, σελ. 205). Για τη μεταβατική οπτική μέσα από την οποία ο Ιω. Μεταξάς αντιμετώπισε το αυταρχικό καθεστώς και τον τελικό ολοκληρωτικό του στόχο είναι χρήσιμη, κατά τη γνώμη μας, η άποψη που διατύπωνε ο ίδιος για τη δικτατορία ως πολιτικό σύστημα στις 19.7.1935 σε άρθρο του στην *Εφημερίδα των Ελλήνων*: "Αλλ' είναι αι δικτατορίαί λύσεις; Κανείς ευσυνειδήτος δικτάτωρ δεν θα έδιδε καταφατικήν απάντησιν εις αυτό το ερώτημα. Των δικτατοριών το μοιραίον μειονέκτημα είναι η αδυναμία και αυτής ακόμη της προβλέψεως της διαδοχής των. Αποτυγχάνουσαι ή επιτυγχάνουσαι, αι δικτατορίαί είναι συνδεδεμέναί με τας τύχας του δικτάτορος και δεν έχουν διάδοχον άλλον πλην του χάους". (Αναφέρεται στο *Ημερολόγιον*, τ.Δ, σελ. 245). Απαντώντας, άλλη στιγμή, σε όλους αυτούς που "θέλουν να λέγουν ότι το κράτος της 4ης Αυγούστου είναι παροδικόν φαινόμενο" επιχειρηματολόγησε υποστηρίζοντας ότι: "Το πράγμα είναι τόσο αστεϊόν όσον είναι δυνατόν να φαντασθή κανείς. Πώς είναι δυνατόν ένα καθεστώς το οποίο έχει διεισδύσει εις τα λαϊκά σπλάχνα, και της αστικής τάξεως, η οποία σώζεται δι' αυτού, και της εργατικής και της αγροτικής των οποίων άνοιξεν ο ορίζων του μέλλοντος, και έγινε ένα πλέον με την ψυχήν των, πώς είναι δυνατόν μία τοιαύτη κατάστασις να είναι παροδική; Μήπως νομίζουν οι άνθρωποι αυτοί ότι είναι η Ελλάς παροδική;" (από ομιλία του Ιω. Μεταξά, στις 7.11.1937. Βλ. *Ημερολόγιον*, τ.Δ. σελ. 287.